

УДК 94(470)"1917"
94:327(497.11:470)"1917"(093.2)

Алексеј ТИМОФЕЈЕВ
Институт за новију историју Србије
Филозофски факултет Универзитета у Београду
al.timofev@gmail.com

Фебруарска револуција 1917. у очима Краљевине Србије

Апстракт: У раду се на основу проучавања меродавних архивских извора и уз увид у руску и српску историографију даје анализа стања српско-руских званичних односа уочи и одмах након Фебруарске револуције 1917. Посебна пажња је посвећена односу српских представника у Русији према цару Николају у последњим годинама његове владавине и после његовог одласка са престола. Циљ рада је да се испита и процени однос српске елите и српске државе према Фебруарској револуцији 1917.

Кључне речи: Фебруарска револуција 1917, српско-руски односи, Први светски рат, историја дипломатије, историографија

*„Хиљадугодишњи снови“: Србија и Русија уочи
Фебруарске револуције*

Српска историографија је више пута сагледавала питање руске судбоносне 1917. године. У Краљевини СХС углавном су се дешавања октобра 1917. посматрала у негативном дискурсу револуционарних промена као деградација и са посебном критиком болшевика као „немачких плаћеника“. С друге стране, дешавања фебруара 1917. (посебно у првој деценији после револуције) углавном су описивана као неизбежна последица назадности и заосталости царске Русије. У овај сегмент су спадали и преведени на српски језик радови руских емиграната, заговорника либералне струје белогардејског покрета – наследника политичког правца Привремене владе.¹ Дру-

1 Мирослав Спалајковић, Сергеј В. Лавров, Михаил В. Челноков, Јован Клисић, *Драма Русије*, (Београд: Друштво словенске узајамности, 1919); Grigorij S. Petrov, *Tragedija Rusije: prolog. Uzroci revolucije 1917. g.*, (Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1922); Радослав Ст. Јовановић, *Зашто сам и како био и остао*

гачији поглед руске емиграције на Фебруарску револуцију (без глорификације учесника и уз констатацију катастрофалних резултата) на српском језику је почео да се појављују тек касније – ревалоризацијом значаја Фебруарске револуције и Привремене владе у редовима емиграције.²

После 1944. радило се о сагледавању Октобарске револуције као битног елемента у наративу комунистичке идеологије. Додуше и овде се радило о пажњи која није била претерано трајна – радило се о клесању идеолошке нише у коју је догађај био укалупљен и даља његова разрада је била сматрана за непотребну. Ту такође можемо издвојити неколико очигледних периода. Најпре период примарне пропаганде 1944–1948.³ После тога била је направљена пауза која је трајала за време конфликта Стаљина и Тита, јер је тада југословенска пропаганда дошла на ивицу директне русофобије⁴ и Октобарска револуција више није била толико популарна тема.⁵ И после смрти кремљског диктатора тема Октобарске револуције поново је била веома скромно и шематично враћена у фокус сагледавања пропаганде уз помоћ превода и синтеза.⁶

Обележавање две годишњице – 1957. и 1967. било је уоквирено у опште југословенско идеолошко сагледавање Октобарске револуције 1917, совјетско-југословенских односа и идеја комунизма. Природно је да се 1957. радило о веома опрезним и демонстратив-

---

у Русији од 1913. до 1923. године: кратки меморандум министру спољних послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, (Београд: Југославија, 1925).

- 2 Михаил Ф. Скородумов, *Што треба да зна сваки Словен, а нарочито сваки словенски политичар*, (Београд: б. и., 1939).
- 3 Николај И. Матјушкин, *29-та годишњица Велике октобарске револуције*, (Београд: Библиотека Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР, 1946); Милован Ђилас, *О тридесетогодишњици Октобарске револуције: реферат на свечаној академији Извршног одбора Народног фронта Југославије*, (Београд: Култура, 1947).
- 4 Видети: *Извори историјског ревизионизма у домаћој историографији. Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, приредио Алексеј Тимофејев, (Београд: Укронија, 2017).
- 5 Литература о руској револуцији 1917. на српском у то време је излазила у политичкој емиграцији. На пример: Николај К. Амосов, *34-та годишњица Велике Октобарске социјалистичке револуције*, (Букурешт: Издавачко предузеће Румунске радничке партије, 1951).
- 6 Џон Рид, *Десет дана који су потресли свет*, (Сарајево: Младост, 1954); Босиљка Пејовић-Протић, *Октобарска социјалистичка револуција*, (Београд: Рад, 1955).

ним корацама – библиографске⁷ или мемоарске природе.⁸ Много већа пажња овом историјском догађају била је посвећена поводом 50-годишњег јубилеја – 1967. Овде се већ радило о свестраној научној обради Октобарске револуције у контексту југословенског питања, чиме се бавило у оквиру посебних научних скупова.⁹ Појавило се и неколико програмских чланака који су нудили „дефинитивне“ одговоре на сва кључна питања.¹⁰ Након тога ова тема се претворила у оквиру домаће историографије у једно од „расветљених питања“ које је привлачило само марљиве истраживаче жељне да дају исцрпне одговоре на поједина питања. Пре свега мислимо у овом контексту на Николу Б. Поповића чије је академско напредовање било усмерено на расветљавање тема повезаности догађаја у Русији за време Првог светског рата, револуције и грађанског рата.¹¹ Политиколошку димензију руске револуције са марљивом анализом и реконструкцијом догађаја у Русији дао је у свом академском напредовању Сава

7 Милорад Панић-Суреп, „Октобарска револуција и библиотекарство“, *Библиотекар* 3–4/1957; Драган Филиповић, „Октобарска револуција у југословенској књизи“, *Библиотекар* 3–4/1957; Бранка Вурдеља, „Октобарска револуција 1917. Изложба у Универзитетској библиотеци Светозар Марковић“, *Библиотекар* 3–4/1957.

8 *Октобарска револуција: 40 година*, (Загреб: Култура, 1957); Лазар Вукичевић, „Успомене из Октобарске револуције: пролетерска отаџбина“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 22/1959.

9 *Научни скуп Октобарска револуција и народи Југославије поводом 50-годишњице Велике октобарске револуције*, Св. 1–10, (Београд: штампано као рукопис на гештетнеру, 1967); *Зборник радова у част 50. годишњице Велике октобарске револуције*, (Приштина: Друштво историчара СРС за Косово и Метохију, 1967); Никола Б. Поповић, „Југословени и октобарска револуција: научни скуп одржан у Београду 5. и 6. новембра 1967“, *Прилози за историју социјализма* 5/1968.

10 Драгослав Јанковић, „Дејство октобарске револуције на политичке факторе југословенског уједињења“, *Југословенски историјски часопис* 1–4/1967; Драгослав Јанковић, Богумил Храбак, Бернард Стулли, „50 година Велике октобарске револуције“, *Југословенски историјски часопис* 1–4/1967; Никола Петровић, „Велика октобарска социјалистичка револуција и стварање југословенске државе“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 46/1967, 5–20; Милан Весовић, „Октобарска социјалистичка револуција: југословенска библиографија књига и брошура 1945–1966“, *Прилози за историју социјализма* 5/1968.

11 Никола Б. Поповић, „Југословенска централна комунистичка организација у Русији: 1918–1921“, (магистарски рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 1966); Никола Б. Поповић, „Односи Србије и Русије у Првом светском рату: 1914–1918“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 1975).

Живанов.¹² Након неколико деценија њихови радови су били преточени у монографска дела.¹³ Слабљењем, а после и падом монопартијског режима у Србији дошло је до смањивања интересовања према теми Октобарске револуције, која се претворила у егзотичну и веома ретку област за историјска истраживања.¹⁴ Јединствено верни својој теми су остали вишегодишњи домаћи истраживачи који су крунисали свој рад обимним монографским делима – политиколог Сава Живанов¹⁵ и историчар Никола Поповић.¹⁶

О утицају Фебруарске револуције и Привремене владе на стварање Југославије у домаћој (југословенској и српској) историографији писано је много мање. Постоје два монографска истраживања која делимично, у једном од поглавља, узимају у обзир утицај догађаја из фебруара 1917.¹⁷ У једном од поглавља своје књиге Драгослав Јанковић је сагледавао утицај Фебруарске револуције на потписивање Крфске декларације. Љубинка Трговчевић у једном од поглавља своје монографије кратко је приказала делатност мисије Александра Белића и Станоја Станојевића у Русији уочи и за време револуције. Ипак, најисцрпнија студија о утицају Фебруарске револуције на Србију припада перу једног од најплоднијих српских историчара – Богумила Храбака.¹⁸

У свом раду Храбак се ослањао на извештаје српских званичника и поверљивих људи о револуцији у Русији. Но, његов рад је

12 Сава Живанов, „Покрет радничке контроле у Русији у 1917–1918. године“, (магистарски рад, Висока школа политичких наука, Универзитет у Београду, 1964); Сава Живанов, „Радничко учествовање у управљању национализованом индустријом у првим годинама совјетске власти: 1917–1921“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Висока школа политичких наука, 1966).

13 Сава Живанов, *Револуција у Русији 1917. године: кључна питања, основни токови и социјални и политички носиоци*, (Београд: Научна књига, 1988); Никола Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1994).

14 Ђорђе Станковић, „Никола Пашић и Октобарска револуција“, *Историја 20. века* 2/2001.

15 Сава Живанов, *Пад руског царства*, (Београд: Нолит, 2007); Сава Живанов, *Црвени октобар*, (Београд: Службени гласник, 2012).

16 Никола Б. Поповић, *Србија и руска револуција: 1917–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2014).

17 Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, (Београд: Савремена администрација, 1967); Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*, (Београд: Народна књига, 1986).

18 Богумил Храбак, „Србија и фебруарска револуција 1917. године“, *Зборник радова Филозофског факултета XIII*, (Приштина, 1978), 7–58.

имао низ разумљивих ограничења због околности настанка: у оквиру монопартијског система, чврсте левичарске оријентације, а уз то и унутар југословенске идеолошке парадигме једне специфичне геополитичке околности тумачене у то време као логична константа вишевековног историјског развоја. Услед тога, без обзира на исцрпно познавање српске дипломатске грађе, назирале су се и очигледне мане ове монографске студије. Веома површне су његове тезе о германофилском карактеру последњег лојалног круни царскоруског министра спољних послова Б. В. Штирмера, кога је Привремена влада ухапсила и лошим третманом у затвору довела до смрти. Посебно спорно изгледају тезе о томе да је Штирмер нудио Централним силама сепаратни мир.¹⁹ Реално стање ствари је било супротно. После јавне понуде цара Вилхелма о миру, Б. В. Штирмер је пустио циркулар о немогућности за Русију да прихвати било који мир без пристанка свих савезника.²⁰ Професор историје на Оксфорду Г. М. Катков веома детаљно и свеобухватно утврдио је лажну природу гласина о покушајима цара, царице или Штирмера да склопе сепаратни мир.²¹ Очигледна је повезаност ових гласина са пропагандним радом непријатеља монархије у редовима крупне руске буржоазије, повезане са државним ударом у марту 1917.²² За Богмила Храбака, као уосталом и за апсолутну већину не само тадашње југословенске већ и совјетске историографије настале у оквиру комунистичке идеолошке парадигме, Фебруарска револуција је предодређена ствар јер представља увертиру у још предодређенију ствар – Октобарску револуцију. Утицај народног незадовољства, предоређености пораза Привремене владе, вештине бољшевичких лидера и остале објективне чињенице су итекако битне у избијању Октобарске револуције. Али, догађаји фебруара 1917. имали су много већу субјективну страну, мање су зависили од народа, у већој мери су давали слику државног удара, завере дела елита, а имали су вероватно и одређене спољнополитичке утицаје, о чему Храбак ништа не пише.²³ Опрезно и са идеолошким флоскула-

---

19 Исто, 9.

20 Павел Е. Щеголев, *Падение царского режима. Стенографические отчеты опросов и показаний. Т.5*, (Ленинград: Государственное издательство, 1926), 189.

21 George M. Katkov, *Russia 1917: The February Revolution*, (London: Longman Press, 1967).

22 Олег Р. Ајрапетов, *Генерали, либерали и предузетници: рад за фронт и за револуцију (1907–1917)*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2005).

23 Аркадий Л. Сидоров, *Финансовое положение России в годы Первой мировой войны (1914–1917)*, (Москва: Наука, 1960); Анатолий В. Игнатъев, *Русско-англий-*

ма у совјетској, а касније отворено и доследно у руској историографији била је истакнута и доказана хипотеза о значајној улози у фебруарским догађајима завере крупне буржоазије, официрске врхушке и политичких авантуриста, повезаних корупцијом и жељом за личном влашћу.²⁴ Чак и значај цариградског питања (очигледан у контексту активног француског и британског мешања у преврат у Петрограду), разумљив српским савременицима револуције, није био схватљив у оквиру ограничења идеолошке парадигме.²⁵

Без обзира на наведене специфичности, чланак Храбака мора се посматрати као преломни у контексту сагледавања 1917. године у Русији са позиција српске историографије. Иако су сличне ставове износили у претпоставкама и пре њега,²⁶ дефинитивно је Храбак утврдио да „сломом царске Русије нестало је православног ослонца Српске владе, а на Миљуковљева уста почела се и у Русији јављати југословенска мисао (...) У целини узев, избијањем фебруарске револуције југословенска идеја, као прогресивна, је добила, а великосрпска је изгубила“.²⁷ У време писања поменутог рада ова констатација је била изузетно значајна. С обзиром на то да након пада монопартијских држава и дефинитивног урушавања Југославије појам „прогресивног југословенства“ више нема толико апсолутну вредносну моћ, потребно је детаљније сагледати тачку бифуркације коју је назрео Храбак уз низ својих претходника. Процена значаја ове тачке бифуркације, круцијалности и предодређености (или релативне спон-

---

ские отношения накануне Октябрьской революции (февраль–октябрь 1917 г.), (Москва: Наука, 1966); Николай Н. Яковлев, *1 августа 1914,* (Москва: Молодая гвардия, 1974).

24 Борис Н. Миронов, *Благосостояние населения и революции в имперской России: XVIII – начало XX века,* (Москва: Новый хронограф, 2010); Boris N. Mironov, *The Standard of Living and Revolutions in Russia, 1700–1917,* (New York: Routledge, 2012); Борис Н. Миронов, *Страсти по революции: Нравы в российской историографии в век информации,* (Москва: Весь мир, 2013).

25 Храбак, н. д., 9.

26 Херман Вендел, *Борба Југословена за Слободу и Јединство,* (Београд: Народна просвета, 1925); Milada Paulova, *Jugoslavenski odbor: povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918,* (Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1925); Ante Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja, povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora,* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956); Ante Smith Pavelić i Ivan Meštrović, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa,* (München: Knjižnica Hrvatske revije, 1959); Milan Marjanović, *London-ski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran: 1914–1917,* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1960).

27 Храбак, н. д., 51, 57.

таности) промена сигурно ће утицаће и на глобално сагледавање свих догађаја 1917. у српској и руској прошлости.

Пре свега морамо потражити одговор на питање коју је будућност царска Русија назирала за Србију пре Фебруарске револуције.²⁸ Прве идеје о будућим територијалним променама граница српске краљевине настале су у вези са британским предлогом о пацификацији Бугарске уз повратак делова Македоније који су ушли у састав Србије након Другог балканског рата. Постоји и руски документ којим се одговара на британски предлог. То је меморандум који је 7/20. јануара 1915. године руски министар спољних послова Сергеј Сазонов уручио британском и француском посланику у Петрограду. У њему се каже да се руски министар иностраних послова боји да Грејова понуда о прерасподели територија неће задовољити никога. И заиста, показало се да је било управо онако како је руски посланик у Србији, кнез Трубецки, 8/21. јануара 1915. године јавио руској царској влади: „српска влада изразила је неспремност да учини сасвим одређене уступке у замену за магловита обећања“.²⁹

Многo интересантнији докуменат јесте дипломатска депеша бр. 9, послата 13/26. јануара 1915. руском министру иностраних послова Сергеју Сазонову. Аутор тог важног телеграма је тадашњи руски посланик у Краљевини Србији, кнез Григориј Трубецки. Сврха депеше била је да се руски министар упозна са српским погледима на територијална питања. Телеграм представља послаников коментар предлога које је раније био изнео министар иностраних послова Велике Британије Едвард Греј у вези са могућностима територијалног проширења Србије и, с друге стране, од ње очекиваних територијалних уступака. То је требало да буде заједнички предлог сила Антанте – Велике Британије, Русије и Француске. Посланик Трубецки је настојао да дефинише како српска страна гледа на британска очекивања и територијалну комбинаторику на Балкану, па је ступио у кон-

---

28 И то не само назирала, већ је и активно помагала Србију у остваривању нове будућности од самог почетка Првог светског рата. Видети: Алексеј Тимофејев и Дарко Кремић, *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2014).

29 Тај меморандум се цитира у телеграму који је министар иностраних дела С. Д. Сазонов послао руским представницима у Лондону (А. К. Бенкендорфу), Паризу (А. П. Извољском) и Београду (Г. Н. Трубецком). *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878–1917 гг.*, Серия 3: 1914–1917, Т. 7, ч. 1, (Москва–Ленинград: Соцэкгиз, 1935), 66–67.

такт са угледним српским научницима Јованом Цвијићем и Стојаном Новаковићем, који је био и вођа Напредне странке.

Можда најважније опажање кнеза Трубецког, које је изнео у својој депеши, јесте: „Питање о томе у каквом односу ће бити Србија са земљама које ће успети да припоји сада је врло нејасно и самим Србима. До тога је дошло највише зато што је рат изненадио Србију, а ратна дејства су практично раздвојила Србе из Краљевине и Србе из Аустро-Угарске, те им је сада немогуће да успоставе било какав контакт.“³⁰ У две наведене реченице су, практично, сажете главне политичке и друштвене околности у којима је требало дати одговор на питање: Србија или Југославија? Краљевина Србија уочи избијања Првог светског рата није очекивала скори распад Аустро-Угарске, нити се надала да јој може силом отети територије насељене српским и другим јужнословенским живљем. Односи са моћним суседом на северу јесу били лоши још од мајског преврата 1903, али рат ипак није сматран извесним.³¹ Аустроугарска објава рата у лето 1914. године је последње што јој је било потребно после крварења у два балканска рата. Зато су у српској интелектуалној и политичкој елити идеје о томе како би требало да изгледа држава или државе ослобођених Јужних Словена биле још магловитије од поменутог предлога министра Греја. Тек током рата, када се потреба за дефинисањем ратног циља показала акутном, почела је потрага за прецизнијим одговором. Поред наведених околности, давање јасног одговора на државно питање ометала је и друга чињеница, коју је опазио кнез Трубецки: рат је Србијанце оделио и супротставио Србима пречанима и осталим Јужним Словенима. Одавно је у нашој историографији примећено да је то био део стратегије Беча. Пославши на фронт против Србије трупе у којима је био заступљен врло висок проценат Јужних Словена и Чеха, Аустро-Угарска је желела да постигне одређени политички ефекат: у случају њене победе, могло се тврдити да су цару верни Словени победили Србију, док би пораз код хабзбуршких Словена развио мржњу према победничкој Србији.³² Трубецки је, анализирајући насталу ситуацију, закључио да се не може предвидети да ли ће исход рата довести до припајања јужнословенских крајева

30 *Международные отношения в эпоху империализма*, 112.

31 Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, (Зајечар: Задужбина Никола Пашић, 1995), 36, 43, 46.

32 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1984), 106–107.

Аустроугарске Србији или ће се на том простору створити неколико малих самосталних држава. Он је чак сматрао да су најзрелији политичари тога били свесни, а да је председник српске владе Никола Пашић већ тада био спреман на врло широке уступке Хрватима да би задобио њихове симпатије према Србији. У начелу, у Београду се почетком 1915. године сматрало, према Трубецком, да области насељене православним становништвом треба припојити Србији у истом статусу као и постојеће њене територије, док са Хрватском односе треба уредити на други начин, можда кроз неке форме аутономије. Свест о дубини верске и културне разлике између римокатолика и православних већ је тада постојала. Данас могу деловати далековидо и упозоравајуће речи кнеза Трубецког с краја његове депеше: „Не може се рећи у шта ће се преобразити садашња Србија, уколико се више него удвостручи по броју становника. Нове придошлице са собом ће донети и нове навике и схватања.“³³

Опрез и недоумица, услед двосмислености онога што је уједињење јужних крајева Аустроугарске са Србијом могло да донесе, могу се видети и на Цвијићевој скици. Осим предратних граница Србије и Црне Горе, на њој су назначене северне и западне границе словенског етноса, као и груба линија поделе на претежно римокатолички и претежно православни простор унутар будуће државе или држава. Примећују се и две области посебно шрафиране, према Италији и Румунији, означене (већ тада, 1915. године!) као територије од којих се током усаглашавања може одустати. Свакако је постојала одређена хијерархија приоритета и рачунало се са неопходношћу усклађивања са претензијама околних држава. Иако Цвијићева скица обухвата и Целовец, Печуј, Бају, Темишвар и Карашов, вероватно се није сматрало да сви ти градови могу по етничком или неком другом принципу припасти Србији или Југославији. Слична карта служила је касније као пропагандно средство српске делегације на конференцији мира у Паризу 1919–1920. године. Уосталом, иако је Цвијић своју карту са „строго провереним научним подацима“ посланику Трубецком дао „у поверењу“ и ограђујући се од политичке стране питања, не треба сумњати да је то, у ствари, било дискретно испитивање дипломатских кругова – на шта Србија, у перспективи, може рачунати. Уосталом, Трубецког није завао инсистирањем на својој „научности“, јер је руски посланик у својој депеши професора

---

33 *Международные отношения в эпоху империализма*, 114.

Цвијића назвао „званичним кројачем српске владе“.³⁴ Мислило се, наравно, на „кројача“ државних граница. Одроз овог неповерења према могућности српско-хрватског суживота постао је руски пристанак на Лондонски уговор из априла 1915.

Након евакуације Србије 1915, драматичних неуспеха Италије на фронту и рапидног слабљења Аустро-Угарске, руске дипломате су морале детаљније сагледати будућност јужнословенских народа у Аустро-Угарској. Година 1916. представља један специфичан и без патетике трагичан период српске историје. Италија је у то време покушавала да добије од Русије пристанак на очување послератне независности Црне Горе, што је сигурно изазивало забринутост Пашића, настројеног ка ликвидацији неприродног стања – две државе једног народа по завршетку светског рата.³⁵ У склопу већ разрађене пропагандне праксе, у Русију је отишла и научна мисија А. Белића и С. Станојевића.³⁶

Начелник департамента у МИД-у царске Русије државни саветник А. М. Петрјајев, који је радио у руској дипломатији све до 17. новембра 1917, пружио је веома разрађену слику аналитичких претпоставки будућности Аустро-Угарске. Петрјајев је пред саму револуцију сматрао „да би стварање јединствене велике Србије или Српско-Хрватске државе било најбоље решење југословенског питања и у руском интересу је било тежити томе да се та политичка комбинација оствари. Снажно словенско царство са 14 милиона становника утемељено на обалама Јадрана, чији интереси се нигде не косе са руским, било би веома пожељан елеменат наше будуће западноевропске политике“.³⁷ Међутим, Петрјајев је приметио очигледне проблеме на путу остваривања овог плана – „супротстављање Енглеске и Француске великосрпским плановима и идејама стварања на Јадрану велике словенске државе која би гравитирала Русији“. С друге стране, на путу стварања заједничке државе Јужних Словена Петрјајев је видео проблеме у случају насилног припајања територија Хрвата, који нису могли да буду безболно асимилирани од стране Срба услед мањка становништва, снага и различитости вере и

34 Исто, 112.

35 Юрий А. Писарев, *Србија на Голгофе и политика великих држав 1916 г.*, (Москва: Наука, 1993), 144.

36 Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*, (Београд: Народна књига, 1986).

37 Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Политархив, д. 5270, л. 17.

културе. У будућности је назирао и потенцијални конфликт са Италијом, која ће се борити не само за Трст и Истру већ и за већи део Далмације. У том контексту оцењујући реални омер снага, он је сматрао да би постизање споразума о подели јадранске обале са Италијом било од користи за Србију, јер би то ослабило конфликт између њих и спречило могућност италијанског мешања у српско-хрватске размирице.³⁸

Погледи о потреби да Аустрија у неком смислу сачува утицај на део католичког словенства у још већој мери налазили су подршку код Б. В. Штирмера и А. Д. Протопопова у последњим месецима постојања царске Русије. Руски конзервативни кругови тумачили су Југословенски комитет и круг око Томаша Масарика³⁹ као појаву коју су, према начелнику српског корпуса генералу Михаилу Живковићу, називали „западни утицај“.⁴⁰

Без обзира на наведене идеје, прихватљиве за уске српске националне интересе али погубне за јужнословенски програм (штетне по словенску и пре свега хрватску будућност), Петрјајев се (као и већи део руских царских стручњака за Балкан) придржавао идеје о потребама стварања јужнословенске државне заједнице уз споразум не само са Хрватима већ и са Словенцима. Већ 1915. српском посланику Мирославу Спалајковићу у Петрограду је била сугерисана потреба да у српске планове послератног уједињења морају ући и Хрвати и Словенци.⁴¹ Већ у фебруару 1917. Петрјајев је мислио да ће Србија по завршетку рата морати задовољити Хрвате са аутономијом и сабором, али не на уштрб државном јединству. Петрјајев је предлагао да територије са словеначким становништвом такође уђу у састав проширене државе, уз намиривање евентуалних италијанских и аустријских

---

38 Као и друге претпоставке ова се обистинила, јер је у периоду између светских ратова, бесна због губитака у хрватској Далмацији, Италија почела да подржава сепаратистичке тензије код хрватског, црногорског и албанског становништва Југославије. С друге стране, без обзира на затегнуте односе са Београдом у току постојања Југославије, однос Италијана према Србима пре 1914, 1941–1945. и после 1991. био је бољи него код већине других народа који су живели поред Србије.

39 Чешко виђење супротности између Ј. Дириха (1847–1927) и Т. Масарика (1850–1937) видети у: Евгений Ф. Фирсов, *Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков*, (Москва: Индрик, 2003).

40 Ову слику је веома пластично мада и са позиција традиционалне мржње према Хрватима-франковцима описао М. Живковић. Војни архив (ВА), п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 203–205.

41 Архив Југославије (АЈ), Ф. 80, ф. 2, 466–468.

(превасходно) захтева. У исто време црногорско питање се посматрало као део српског питања (у склопу одлуке о потреби послератног уједињења две државе српског народа). Руска дипломатија је дефинитивно саопштила и српским и црногорским представницима већ у јуну 1915: „колико ће Русија у будуће водити рачуна о краљу црногорском зависиће од тога, да ли Србија то жели“.⁴²

Са приступом руских царских дипломата јужнословенском уједињењу као начину решавања проблема ослобођења свих делова српског народа слагала се и српска влада. Реакција на изнети став А. М. Петрјајева била је Пашићева белешка од 24. фебруара 1915: „Границе обележене и то су крајње за попуштање, у право минимум, а разуме се да ћемо тражити целу Словеначку. Што се тиче месне аутономије ми ћемо је примити, ако на томе буду настојавали, али без жртве за целину Српске државе“.⁴³

Интересантно је, али у даљим преговорима руска страна је сугерисала да српски програм не би смео „да представља освајачку политику на словенском југу“ већ да има „тежњу за остварењем заједничких идеала и интереса који би Србију стављао у дужност не допустити да један део Хрватске и Словеначке остане под туђином“.⁴⁴ Погледе МИД-а царске Русије на јужнословенско уједињење пре свега као на начин решавања српског националног питања, у оквиру чврсте и јединствене државе са доминацијом Срба али и одређеном аутономијом Хрвата и Словенаца, делила је и руска научна јавност. Погледе које је имао на јужнословенско питање Александар Михаилович Петрјајев (1875–1933), искусни дипломата, са врхунском спремом (познавао је 14 језика и имао је универзитетске дипломе Петербуршког универзитета правног факултета и факултета источних студија), делио је и водећи у то време руски стручњак за историју Јужних и Западних Словена – Николај Владимирович Јастребов (1869–1923). Професор Петербуршког универзитета, Јастребов је написао и објавио обимну монографску студију са варљивим називом *Велика Србија*.⁴⁵ У ствари, у овом раду није говорио само о немогућности самосталног опстанка мале српске државе која ће стал-

42 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 710.

43 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 469.

44 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 472.

45 Николай В. Ястребов, „Великая Сербия, как разрешение южно-славянского вопроса в великой войне 1914–15 гг.“, *Вопросы Мировой войны: сборник статей*, ред. М. И. Туган-Барановский, (Петроград: Правда, 1915).

но бити играчка у рукама средњоевропских сила већ и о потребама уједињења свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну заједничку државу која ће бити базирана на узајамном поштовању мањих народа и доминацији већег – српског народа, који би требало да да Словенцима и Хрватима у оквиру будуће државе велику културну аутономију и локалну самоуправу. Закључио је: „не само остварење идеала Велике Србије већ и даљи опстанак савремене мале Србије обезбедиће се углавном уз моћ и помоћ Русије“.⁴⁶

Ипак, у руском спољнополитичком телу постојала је препрека на путу остваривања наведених планова. Радило се о значајној подељености руске јавности (па и делова политичке и елите на власти) на неколико „спољнополитичких“ оријентација: либерали су били оријентисани „пробритански“, конзерватори „пронемачки“. Први су тежили да уклопе руску спољну политику у оквир британских интереса. Други су, без обзира на рат, тежили да после рата не дође до претераног слабљења и урушавања немачког утицаја у средњој Европи, јер су видели у руско-немачким односима традиције конзервативног уређења у централној и источној Европи. Руски министар спољних послова С. Д. Сазонов (1910–1916) је спадао у редове пробританских политичара.⁴⁷ Стајао је чврсто на становишту да је за остваривање руских планова на Балкану потребно добијати сагласност Енглеске.⁴⁸ Ово је био став који је у још већој мери био присутан у редовима ударне песнице руске думске опозиције – партије кадета и њеног лидер П. Н. Миљукова. Партија кадета је у својој спољнополитичкој оријентацији још више била оријентисана на Енглеску, чак догле да је занемаривала самосталне руске интересе.⁴⁹

У току 1914. и 1915. (као и у случају са југоисточном Македонијом по питању српско-бугарског разграничења или са североисточним Банатом по питању српско-румунског) јужнословенско питање се фактички решавало у оквиру захтева других потенцијалних савезника Антанте у региону; радило се о уступцима на рачун

46 Исто, 172.

47 У свом извештају од 4. априла 1917. капетан Де Малејси из француске војнообавештајне службе чак је са очигледним претеривањем назвао С. Д. Сазонова „енглеским агентом“. Олег Ф. Соловьев, „Революция глазами Второго бюро (донесения сотрудников французской разведки капитана де Малејси и генерала Нисселя)“, *Свободная мысль* 9/1997.

48 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 466.

49 Alexey Timofeev, Milana Živanović, „Carnegie Report on the Causes and Conduct of the Balkan Wars 1912/13 in Serbia“, *Tokovi istorije* 3/2016.

послератних граница нове државе са центром у Београду, где је жртвовање будућих аспирација Београда морало да побољша његову тренутну ситуацију.⁵⁰ Ипак, без обзира на све ове рубне осцилације, за општесрпске интересе спољна политика конзервативног (владајућег) крила елита царске Русије је била повољна. Либерализација руске унутрашње политике водила би, према мишљењу српских дипломатских представника, слабљењу руске подршке за српске спољнополитичке интересе. Две године пре револуције (у августу 1915) српски посланик Спалајковић је писао: „са евентуалном победом струје у корист парламентаризма дошли би на власт елементи као Миљуков, са свим његовим србофобским тежњама и утицајем на спољну политику“.⁵¹

Питање Цариграда је било кључно за руску спољну политику у Првом светском рату, и према њему је и питање уласка хрватске Далмације и Словеначког приморја у будућу јужнословенску државну заједницу имало у очима Петрограда секундарни значај. За разлику од западних граница будуће јужнословенске државе, питање црноморских мореуза имало је за руску царску дипломатију изузетан економски и идеолошки значај. Према речима министра Сазонова почетком 1915: „руска политика званична, сва управљена решењу питања о Дарданелима, уступа под пресијом Јадранско и Југословенско питање (...) у погледу Истрије и највећег дела Далмације“.⁵² Руска царска дипломатија се већ у јуну 1915. бавила разрађивањем статута за Цариград, персоналним кадровским решењима за руску администрацију у ослобођеном граду: руског посланика у Београду Трубецког су планирали за цивилног комесара града, а директора Руског археолошког института Ф. И. Успенског за главног архивског надзорника.⁵³

Ову еуфорију прекинуло је инсистирање руске војне команде на немогућност извођења десантне операције у Мореузима 1915.⁵⁴ Тешко је рећи да ли се овде радило о неспремности, о типичној за последње године постојања руске царске војске опрезности у пла-

50 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 392.

51 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 480.

52 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 473.

53 АЈ, Ф. 80, ф. 2, 708; Народна библиотека Србије (НБС), Фонд Смирнов, Воспоминания о Великом князе Константине Константиновиче, 2.

54 Василий Б. Каширин, „Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года“, *Новая и новейшая история* 6/2004.

нирању⁵⁵ или о неким дубљим разлозима, јер би власт цара који би ушао на челу руске војске у Цариград било немогуће ограничити (а официрска врхушка на челу са генералом Алексејевим је активно учествовала у припремама и извођењу револуције годину и по дана после несуђене експедиције).

Вероватно су утицале све ове чињенице. Битно је то да је у исто време, у току 1915, Енглеска покушала да дâ све од себе да заузме Дарданеле у, чувеној по свом неуспеху али и ратним напорима, операцији Галипоље.⁵⁶ Сигурно је да хектолитри крви које су пролили становници Британије и доминиона нису жртвовани због потребе да се Цариград преда Русији, већ због супротних разлога. Интересантно је да је одмах после британског пораза код Дарданела, руске победе на турском фронту и пада Ерзерума генерал Алексејев пожуррио да изнесе предлог о склапању мира са Турском, уз потпуно руско одустајање од било какве корекције граница и уз проглашење повратка Цариграда „илузијом која зачарава“. Према том предлогу, руска војска је требало да се усмери на обрачун са Немачком, да она повуче своје трупе од мореуза, што би обезбедило „Енглеској да слободно дише јер би престала опасност од напад на Египат“. Требало би, у случају победничког завршетка рата, да се Русија задовољи повратком на своје државне границе и поразом Немачке...⁵⁷ Морамо да подсетимо да је руска влада већ од почетка рата говорила о обнављању пољске државе (састављене од руског, аустријског и немачког дела). Дакле на подручју руско-немачке границе морало је да дође само до смањивања територије царевине. Према идеји генерала Алексејева, Русија – која је изгубила војника више него било која држава Антанте – требало је да се задовољи смањивањем државне територије као последицом вишегодишњих ратних напора. Последњи пут када је Русија попустила на дипломатском плану након општенародних двогодишњих напора у победничком рату (1877–1878), разочарање је водило слабљењу ауторитета царске власти и јачању револуционарног покрета. Очигледно је да је предлог офи-

55 Брюс У. Меннинг, *Пуля и штык. Армия Российской империи, 1861–1914*, (Москва: Модест Колеров, 2016).

56 Harvey Broadbent, *Gallipoli: The Fatal Shore*, (Camberwell: Viking/Penguin, 2005); Александр К. Коленковский, *Дарданельская операция*, (Москва-Ленинград: ГИЗ, 1930).

57 *Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел*, № 1 (декабрь), (Петроград: Народный комиссариат по иностранным делам, 1917), 12–14.

цирске врхушке, крупне буржоазије и политичара из Думе могао да донесе исти резултат.

Кривицу је за фебруар 1917, али и за оно што је претходило догађајима осећала је и војна и политичка врхушка која је извела државни удар. Илустративна је породична историја коју је Олег Михајлович Родзјанко (1923–), унук М. В. Родзјанка (1859–1924), изнео у документарном филму 2013. године. Наводно је његовом деди, једној од кључних фигура државног удара 1917, „Врангел, командант беле армије већ у емиграцији рекао, да су крива била војна лица [генерал Алексејев], која су наговорила Цара да абдицира, а ми њих не смемо прогласити за кривце, и зато смо морали да изаберемо [за главног кривца] Вас“.⁵⁸ Наравно овај исказ не може служити као стварни доказ кривице генерала Алексејева (који као оснивач белогардејског покрета није смео у очима својих сабораца да сноси ни мрвицу кривице за Фебруарску револуцију), али итекако сведочи да је осећај кривице мучио не само М. В. Родзјанка већ и његову породицу. У овом контексту веома је илустративно и „писмо Миљукова из августа 1917“.⁵⁹ У њему се имплицира одговорност думских политичара (кадета и прогресиста) за намерну саботажу са циљем борбе за власт. „Знате да је чврста одлука да искористимо рат за организацију државног удара била прихваћена код нас убрзо након избијања рата, ви знате такође и да је наша војска морала прећи у офанзиву, чији би резултати у темељу прекинули незадовољство, изазвали би у земљи експлозију патриотизма и одушевљења. Схватате сада зашто сам

58 Филм *Русский корпус. Свидетельства*, реж. М. Л. Ордовский (Санкт-Петербург: Ростик филм, 2014), 1 серия 18:36–19:08.

59 Сам политичар негирао је своје ауторство (Павел Н. Милуков, „Старый подлог“, *Последние новости*, бр. 454, (Париж), 8 октобра 1921, 2–3). На веродостојности писма су инсистирали руски емигранти: Евгений А. Ефимовский, „Лицо и изнанка“, *Возрождение* 56/1956, (Париж), 135–145); Евгений Ефимовский, „Политический сфинкс“, *Возрождение* 102/1960, (Париж), 106–116; Александр А. Лодыженский, *Воспоминания*, (Париж: б. и, 1984). Исто мишљење су делили и многи совјетски историчари: Валентин С. Дякин, *Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны (1914–1917)*, (Ленинград: Наука, 1967), 288; Владимир А. Кувшинов, *Разоблачение партией большевиков идеологии и тактики кадетов (февраль–октябрь 1917 г.)*, (Москва: МГУ, 1982), 37; Василий Д. Поликарпов, *Военная контрреволюция в России. 1905–1917 гг.*, (Москва: Наука, 1990), 249–250; Александр С. Сенин, *Александр Иванович Гучков*, (Москва: Скрипторий, 1996), 153; Анатолий Ф. Смирнов, *Государственная Дума Российской Империи, 1906–1917: Историко-правовой очерк*, (Москва: Книга и бизнес, 1998), 582.

оклевао у последњем тренутку да дам сагласност на извођење удара, такође схватате и то какво би требало да буде моје унутрашње стање у овом тренутку.”⁶⁰ Напредовање руске војске према Цариграду сметало је не само опозиционим думским политичарима већ и савезницима, односно Енглеској.

Давно пре Првог светског рата питање припадности Цариграда је постало кључно за сукоб енглеских и руских интереса на Балкану. Нећемо ићи у далеку прошлост јер је овај конфликт имао вишегодишњу утемељеност у сукобу две империјалне снаге. Ипак, постојање овог сукоба већ од 18. века и мањи изгледи за његово безболно решење (уз помоћ дипломата, а не војника) у 20. веку били су очигледни и неколико деценија после Првог светског рата, када су амерички обавештајци сматрали британско ометање руског ослобођења Цариграда традиционалном сржи енглеске политике по питању Мореуза.⁶¹

Већ 1908. енглеска влада је заузела дефинитиван и оштар став против било каквих руских покушаја да дођу до ексклузивног утицаја на црноморске мореузе.⁶² На Посебној седници по питању црноморских мореуза, у присуству министра спољних послова, министра војног и министра морнарице, 8. (21) фебруара 1914, начелник Црноморског оперативног сектора Поморског генералног штаба царске Русије А. В. Њомиц (Нёмитц) је рекао: „на путу ка Мореузима Русија има озбиљне непријатеље не само од стране Немачке и Аустрије. Ма колико да су успешне наше акције на западном фронту, оне нам неће дати Мореузе и Цариград. Њих могу заузети туђе морнарице и војске, док ће ићи борба на нашој западној граници (...) једино што ми можемо – заузети Цариград и Мореузе уз помоћ наше војске, да створимо у тренутку мировних преговора већ готову чињеницу нашег освајања ових тачака. Само у том случају Европа

60 Лодыженский, *н. д.*, 91–92.

61 Видети на пример елаборате америчке обавештајне службе настале 1945, када је по завршетку Другог светског рата поново дошло до потребе решавања питања црноморских мореуза. *The Soviet Union and the problem of the Turkish straits*, T-516, January 24, 1945 (CIA-RDP08C01297R000500030010-5); *The Great Britain and the problem of the Turkish straits*, T-517, January 24, 1945 (CIA-RDP08C01297R000500030009-7).

62 *Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел*, № 1 (декабрь), 26–28.

ће се сложити са решавањем питања о Мореузима под тим условима под којима нам је то неопходно“.⁶³

Одмах по избијању рата (чак пре ступања у рат Турске и Бугарске) руске дипломате су почеле размишљати о будућим резултатима ратних напора Русије у светском рату. Корекције границе са Немачком и Аустријом (аустријска Галиција и немачки делови Пољске) руски посланик у Србији Трубецки у писму посланику у Цариграду М. Н. Гирсу је назвао „поравнањем историјских рачуна а не посебно корисним резултатом“. Поред тога, Мореузи су, у случају турског учешћа у рату морали да постану кључни ратни циљ којем би Русија тежила, као компензација за ратне напоре због ванредног стратешког значаја. С друге стране, испољавала се одређена сумња у савезничку спремност да признају руске интересе по питању Цариграда.⁶⁴ По ступању Турске у рат ово планирање је добило посебан значај. Већ у фебруару 1915. у разговору са Трубецким српски премијер Пашић је са забринутошћу констатовао да освајање Цариграда од стране западних савезника без учешћа Русије (будућа Дарданелска операција) „може да дâ решавању овог најбитигеј за Русију задатка правац који неће да одговара правима и очекивањима Русије“.⁶⁵ То су схватили и у Русији. Тадашњи потпуковник Генералног штаба царске руске војске, у својим каснијим успоменама већ као генерал Црвене армије, А. К. Коленковски је писао 1930. да је за Дарданелску операцију Енглеска тражила и искористила повољну прилику: не тада када су Турци били најслабији или кад су могли да рачунају на помоћ савезника, већ када су руске снаге почетом 1915. биле заузете и на Кавкаском и на Варшавском фронту, а Русија је могла само да одобри енглеску операцију на Дарданелима.⁶⁶

После рата, у својим мемоарима које је А. В. Њомиц (Нёмитц) писао већ као совјетски адмирал, који је за време грађанског рата руководио револуционарном морнарицом руске совјетске републике, износио је исте погледе на минули рат. „За прву размену мишљења између Генералног штаба војске и флота по овом темељном питању и била је окупљена горе поменута Посебна седница, под вођством

63 Из журнала „Особого совещания 8 февраля 1914 г.“, *Вестник Народного комиссариата по иностранным делам* 1/1919, 32–41.

64 *Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел*, кн. 1, ред. Е. А. Адамов, (Москва: Издание Литиздата НКВД, 1926), 156.

65 *Исто*, 383.

66 Коленковский, *н. д.*, 17–18.

министра иностраних дела С. Д. Сазонова. Уз то директива за његов рад морала је да постане већ одобрена од цара (...) основна идеја новог поморског плана рата. Седница је отворена том чињеницом, коју су њени организатори уочили и пре тога: да војнички план рата није потпуно повезан са поморским. План Генералног штаба војске је предлагао офанзиву на западном фронту на Аустрију и Немачку (уместо активне одбране). Само после пораза Немачке и Аустрије могао је, према том плану, започети Цариградску операцију. Овај план је био користан за Француску и Енглеску, али је занемаривао државне интересе Русије, није штедео њене народе, који су морали да жртвују у тешким офанзивима милионе живота, и обећавао је погибију царском режиму. Размена мишљења није променила ставове Генералног штаба војске, али није ни обесхрабрила ни [нас] присталице новог, другачијег плана рата. Очекивала се и даља борба мишљења у којој је на нашој страни била и лична воља самог цара. Судбина је ипак решила против нас⁶⁷. Енглеска и Француска су биле против јавног и званичног признања Русији права на Цариград и Мореузе све до краја 1916.⁶⁸ У поверљивим преговорима 12. марта 1915. Енглеска је признала своју сагласност на прелазак Цариграда под власт Русије, а 10. априла 1915. с тим се сложила и Француска.⁶⁹ На Цариград је као на основни циљ Русије у рату гледао и руски цар Николај II који је у Високом манифесту од 12. децембра 1916. изјавио: „Решавање војних задатака које је Русији поставио рат, запоседање Цариграда и Мореуза, као и стварање слободне Пољске од свих њених раздвојених делова, још увијек није постигнуто. Склопити данас мир би значило да се не икористе плодови напора Руске војске и морнарице“.

Међутим, идеја о томе да ће Русија морати да добије компензацију на Балкану као надокнаду за ратне напоре и два милиона изгубљених живота није могла да се допадне Енглеској. И док је у Лондону радила краљевска комисија за истраживање разлога катастрофе енглеске војске код Дарданела,⁷⁰ у Русији је била активирана

67 *Гражданская война в России: Черноморский флот*, Сост. В. Доценко, (Москва: АСТ, 2002), 310.

68 Щеголев, *н. д.*, 181–183.

69 Harry Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913–1923*, (Norman: University of Oklahoma, 1931), Ch. 4.

70 Комисија је започела рад у августу 1916, а званични закључак рада у облику извештаја је саставила почетком фебруара 1917. *Office-Holders in Modern Britain*, Volume 10: Officials of Royal Commissions of Inquiry 1870–1939, by J. Harrison, (London: Institute of Historical Research, 1995), 85–88.

делатност која је била уперена на смену политичког режима. За време јануарске конференције 1917. у Петрограду савезници су „разговарали са лидерима руске буржоаске опозиције и били су у току са тим радом на организацији државног удара коју су водили енглеска и француска амбасада и Прогресивни блок Думе. Њих није плашило повећање незадовољства у земљи, долазак на власт буржоаских лидера изгледао је пожељно. Руска војска у њиховим очима није губила свој значај као битан фактор у војном рушењу Немачке“.⁷¹ Савезничка конференција 1917. потврдила је прелиминарне обавезе и планове савезника, мада се углавном бавила питањем координације и организације савезничких ратних напора.⁷² Српска влада је сазнала 9. (22) фебруара 1917. да је конференција завршила свој рад у Петрограду и да су делегати отпутовали за Порт-Романов (Мурманск). Једино је Специјални одбор за устројство будуће Пољске продужио рад још два дана.⁷³

Након неколико дана, 15. (28) фебруара 1917. званичне *Српске новине* на Крфу су ставиле на прву страницу опширан чланак у коме је констатовано да је „Питање Цариграда једна хиљадугодишња преокупација целокупне руске спољне политике и целокупног руског интелектуалног живота (...) У том истом смислу, Русија је водила ратове са Турском и у XIX. веку, и том је приликом да би Словенство приближила Цариграду ослободила и Бугарску која се, сада, заједно с том истом Турском, бори противу Русије. – Сви старији и новији словенофили створили су били од тог питања читаву једну идеологију и читав један социјално-политички систем. Рекама је проливена руска крв за тај идеал. Песници и филозофи, научници и државници, војници и политичари, писали су о томе сваки на свој начин. Постоји о томе у Русији читава литература, и она постоји од вајкада (...) Данас, када је непријатељ за свој грандомански сан Берлин–Багдад, довео ствари до овога стања, питање се само наметнуло и истакло на дневни ред. Савезници, на својим конференцијама, уређујући будућу карту Европе, изнели су и то питање на светлост, и дали му решење у смислу хиљадугодишњих снова и у смислу живот-

71 Сидоров, н. д., 434.

72 Василий И. Гурко, *Война и революция в России. Мемуары командующего Западным фронтом. 1914–1917*, (Москва: Центрполиграф, 2007), 288–305.

73 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г.*, Књ. 21: 1916 и 1917. година, (Београд: Главни ђенералштаб, 1931), 420–421, 425–426.

них потреба Русије.⁷⁴ Одмах након овог чланка стајао је интервју са председником Министарског савета и министром иностраних дела Србије Николом Пашићем који је кратко резимирао своје виђење будућности Србије: „За нас, Србе, овде је у питању ослобођење наше земље, напуштене освајачу, чија су почињена насиља позната свима. Велика Србија је жива у срцима свих Срба, и ми ћемо је са нашим Савезницима и остварити.“⁷⁵ Поуздање у руску помоћ у свим српским подухватима било је изузетнио раширено у српској влади.⁷⁶

У телеграму од 25. фебруара (10. марта) српски посланик у Петрограду Спалајковић је саопштио Пашићу о аудијенцији кнегиње Јелене Петровне (1884–1962), кћери краља Петра I Карађорђевића и супруге кнеза Иоана Константиновича Романова (1886–1918), код цара Николаја II. Константовао је поптуну подршку коју је Србија уживала у Русији у овим последњим данима уочи револуције: „Цар је добро расположен и најбоље се изразио о нашем корпусу и генералу Живковићу који ужива опште уважање и симпатије. Српски престиж код цара још се више уздигао у поређењу са Румунима којима је цар потпуно разочаран (...) Кнегиња Јелена постаје све више симбол крвне и политичке везе између нашег народа и Русије. Тактична и ретка интелигенција врши улогу на најкориснији начин по нашу отаџбину.“⁷⁷ Утицај промена политичког стања у Русији после Фебруарске револуције за српску ствар веома јасно је истакао 6. (19) марта 1917. у свом извештају Пашићу српски генерални конзул у Одеси Марко Цемовић. Константовао је да „до јуче, до преврата, српска национална идеја имала је најискренијег заштитника у лицу цара Николе. Љубав, истинита љубав бившег цара према Србији и српском народу припомогла је, да виша бирократија акцептира идеју Југославије. С падом цара и с њиме старога бирократског апарата, разрушено је у знатној мери оно, што смо ми до сада радили и урадили у политичким круговима старога режима. Однос партија у Думи према нашем питању био је разнолик, али ни код једне групе није био довољно јасан и одређен.“⁷⁸

Силазак цара Николаја II са престола донео је политичкој елити Србије узнемирење и забринутост...

74 „Русија и питање Цариграда“, *Српске новине*, 28. фебруар 1917.

75 „Изјаве Г. Пашића“, *Српске новине*, 28. фебруар 1917.

76 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење*, 649.

77 АС, МИД, ПО, 1917, ф. IX, д. II, 84.

78 АС, МИД, ПО, 1917, ф. IX, д. III, 173–181.

„Преокрет у Русији“: Фебруарска револуција у очима српских званичника

Како се касније испоставило, од почетка 1917. у Русији је био спреман државни удар. Промене у Петрограду српски представници су описивали на различите начине.

Најконзервативнији су били ставови војног изасланика у Русији пуковника Бранислава Лонткијевића, чије су одлично познавање руског језика и уклопљеност у руску средину („ниси могао и да помислиш да је странац“) запамтили руски савременици овог талентованог српског дипломате пољског порекла.⁷⁹ Већ неколико дана пред револуцију у ваздуху се предосећала бура.⁸⁰

Српски војни представници у Русији са запрепашћењем су сагледавали ситуацију. Лонткијевић је саопштио 13. марта: „У Петрограду демонстрације узимају све веће размере. Неке трупе отказале су послушност, нису хтеле употребити оружје против учесника демонстрације. Има доста жртава (...) Сенат и Дума су распуштени до месеца априла. – Стање је озбиљно.“⁸¹ Фронт је углавном мировао, једино је у Персији активно напредовао руски коњички корпус генерала Н. Н. Баратова, који се кретао у две колоне: до 28. фебруара (13. марта) прва колона на правцу Керманшах–Керенд-е-Герб–Ханакин–Багдад, а друга колона се кретала северније. Тог дана очекивао се улазак руске претходнице у Багдад. Међутим, из главног града царевине истог дана стизале су суморне вести: „Цар ноћас хитно отпутовао у Царско Село. Петроград цео заузет револуционарима. Готово све петроградске трупе прешле на страну метежника. Главни Генералштаб и Министарство Војно такође заузети, али рад није обустављен. Министарство морине, које се са неколико чета још брани, опседнуто је и биће такође заузето. Уопште се види, да се све ради са планом и тежња је да се Цар натера дати конституцију, али да Петроградска револуција не омета текући рад за војску и операције на фронту. У Царско Село шаље се још 3 пешадијска пука, али се држи, да то неће изменити ситуацију и да ће револуционари достићи свој циљ. У целој Русији и на фронту за сада мирно.“⁸²

Већ 27. фебруара (12. марта) трупе смештене у Петрограду подржале су nerede у главном граду, власт је у своје руке узео

79 Лодыженский, н. д., 66.

80 Велики рат Србије за ослобођење и уједињење, 420–421, 425–426.

81 Исто, 595.

82 Исто, 598.

Привремени комитет државне Думе. Овај провизорни орган који је преузео власт дириговао је блокадом железнице, а 1. (14) марта добио је признање од Енглеске и Француске. Увече истог дана, под притиском војне врхушке и на предлог представника Привременог комитета, Николај II је абдицирао у корист свог брата Михаила. После абдикације Михаила (под наговором истих људи) власт над руском спољном политиком и војском преузела је Привремена влада.

Дешавања у Петрограду српски војни изасланик је на почетку тумачио као обичну транзицију власти од Николаја према другим члановима династије уз примену устава без икаквих консеквенци. Вероватно је то била верзија државног удара која је циркулисала у вишим официрским круговима. Није случајно у свом извештају од 13. марта (28. фебруара) Лонткијевић навео погрешну али веома илустративну информацију: „Бенерал Алексијев је упорно саветовао цару попуштање али Цар није хтео. Врховна Команда нема везе са Царом. У Русији и на фронту мирно.“⁸³ Улога Алексејева у дешавањима око абдикације Николаја уклапа се у виђење последњег руског монарха тадашњих догађаја, након телеграфске комуникације са врхом своје војске: „Око мене је издаја, кукавичлук и обмана“.⁸⁴ Око подне 1. (14) марта Лонткијевић још зове револуционаре „побуњеницима“ и говори о томе да је последња тачка отпора у граду „министарство Марине“, које такође „биће ускоро заузето“.⁸⁵ У истом телеграму истакао је плански карактер револуције са циљем да цар пристане на устав.

Вечерњи Лонткијевићев извештај од 2. (15) марта је прецизнији, он је констатовао да су од цара абдикацију тражили и политичари из Думе и начелник штаба врховне команде и низ других високих војних команданата.⁸⁶ Најзад, тек 3. (16) марта 1917. Лонткијевић је дефинитивно саопштио о абдикацији цара, о формирању нове владе кнеза Љвова, о постављењу новог министра П. Н. Миљкова, који је прогласио рат до победоносног краја првом тачком свог

---

83 Исто, 603.

84 Артур И. Спиридович, *Великая Война и Февральская Революция 1914–1917 гг.*, (Нью-Йорк: Всеславянское Издательство, 1962), 275–290. - На другом полу историографије извори су давали исту слику. *Отречение Николая II. Воспоминания очевидцев*, ред. П. Е. Щеголев, (Ленинград: Красная газета, 1927).

85 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 922.

86 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење*, 613.

програма.⁸⁷ Према Лонткијевићу, дешавања у Петрограду била су веома насилна и крвава, „било је доста жртава“.⁸⁸

Дубину насталог проблема српски војни изасланик је почео да уочава 4. (17) марта након одбијања великог кнеза Михаила да прими круну пре избора од Уставотворне скупштине (коју је он називао Великом Думом). „Ма да је у Русији на фронту мирно, ипак је тешко предвидети све компликације, које могу настати. Услед тога, што још није решено питање о монарху могу отпочети узбуђења и на фронту. Уопште је стање нервозно и још дуже време оставити потпуно власт Привременој Влади, која заводи најшире слободе, кад у земљи још није организована ни најпотребнија власт, може изазвати још веће растројство“.⁸⁹ У истом телеграму Лонткијевић је изражавао наде на то да се цар предомисли, на савете царице мајке, на проглашење за престолонаследника Алексеја, на великог кнеза Николаја који ће постати врховни заповедник војске, јер се грчевито надао очувању монархије као препоне пред анархијом. И најзад, 5. (18) марта Лонткијевић је констатовао „да ће судбином Русије руководити привремена влада“.⁹⁰

Последњи пут српски војни изасланик је срео Николаја II 7. (20) марта.⁹¹ Ову личну аудијенцију описао је врло дирљиво: „Захвалио сам Цару за све што је учинио за Србију и Српску војску. Цар ми рече, да је увек имао искрене симпатије за братски српски народ; да се нада да ће правда победити и српски народ остварити своје идеале. Рече, да су прилике такве, да је сматрао за потребно одрећи се престола у жељи, да се рат доведе до победоносног краја. Молио ме предати Њ. Кр. Височанству Престолонаследнику Његов поздрав са надом, да ће Русија и савезници, испунити свој дуг и своје обећање према Србији. Такође се интересовао за наш корпус и молио предати му Његов поздрав. Ја сам још једном захвалио Цару, додајући да српски народ неће никад заборавити 1914. годину, када је руски Цар дигао свој моћан глас у заштиту Србије. Захваливши ми за службу, Цар ми пружи руку са речима: ‘Милостиви Бог нека заштити Српски народ’“.⁹² Након неколико сати, на вечерњој седници Привремене

87 Исто, 681.

88 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 923.

89 Велики рат Србије за ослобођење и уједињење, 692.

90 Исто, 705.

91 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. II, 93.

92 Велики рат Србије за ослобођење и уједињење, 724.

владе 7. (20) марта 1917. била је донета одлука „О лишавању слободе цара Николаја II и његове супруге“.⁹³ Ово је запечатило историју руске царевине и династије Романов, мада је ту чињеницу у том тренутку схватао релативно ограничен круг људи.⁹⁴

Све негативне последице Фебруарске револуције по српску ствар почеле су пре свега да се осећају у Српском добровољачком корпусу. Генерал корпуса Михаило Живковић је писао: „цар Никола, који је био велики пријатељ нашег народа, и свагда указивао нарочите симпатије према Добровољачком корпусу желео је да се Корпус што пре формира. Царева жеља је била у то доба заповест, и да се само њему додворе руски су ђенерали – мислим нарочито на ђенерала Марска, начелника штаба Одеског војног округа – претицали у предусретљивости и љубазности према нама; као што ће после пада Царевог скинути сасвим образину, правити нам на сваком кораку пакости и трудити се да растуре Корпус“.⁹⁵

Осим одласка српског заступника, командант Српског добровољачког корпуса је видео у револуцији и општу основу за слабљење борбеног духа војске. Према његовом мишљењу, руска војска почетком 1917. била је спремна и према духу и према наоружању за одлучујућу офанзиву: „дубоко је уверење и моје и свих који су знали и гледали ове припреме да би нова руска офанзива пробила немачке бране као бујица и за кратко време потопила централне силе. Рат би био свршен још 1917. године, и то са друкчијим резултатима и нарочито много повољније по нас (...) Све је то спречило избијање руске револуције и још више рђаво дириговање њоме“.⁹⁶ „Револуција у Петрограду је задала толико јада и мука нашем братском народу Русијама и којом због тога што је извршена у најнезгодније време – у току војне – користили су се наши непријатељи.“⁹⁷

Дестабилизација руске војске која је уследила након фебруарских догађаја рушила је наде у активно учешће трупа „нове демократске Русије“ у успешној офанзиви против Немаца и њихових савезника, што је постало очигледно Лонткијевићу већ 8. (21) марта

93 *Журналы заседаний Временного правительства*, Том 1: Март–апрель 1917, (Москва: РОССПЭН, 2001), 49–52.

94 Александр А. Бубликов, *Русская революция (ее начало, арест царя, перспективы)*. Впечатления и мысли очевидца и участника, (Нью-Йорк: б. и., 1918), 48–49.

95 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 51.

96 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 128–129.

97 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 136.

1917.⁹⁸ Живковић је констатовао да ниједна влада после абдикације Николаја није имала симпатије према Српском добровољачком корпусу, а сам корпус „од дана абдикације је био остављен на милост и немилост“ свих могућих неприлика.⁹⁹

Без обзира на симпатије према Николају, српски војни представници сматрали су да је био крив за мањак енергије, за поверење према окружењу и за поуздање у обећања полицијских руководиоца.¹⁰⁰ Ни Лонткијевић ни Живковић нису обратили посебну пажњу у извештајима на његово хапшење ни на хапшење чланова његове породице. Српски војни представници су сматрали да је руски режим био архаичан и морао је да се реформише, али не у околностима рата. За избијање револуције усред рата кривио је, осим самог Николаја (за слабост и пасивност), генерал Живковић кадете и пре свега Миљукова, а највише Керенског, као човека који се борио за власт и због тога је довео до јачања и победе бољшевика.¹⁰¹ Веома је индикативно да, без обзира на критичко расположење према апстрактним „руским генералима“ који су после абдикације цара шиканирали корпус, руска војна врхушка чак није била ни поменута у списку криваца или бар учесника револуције 1917. Ово је тим интересантније што се одговорност врха руске војске (пре свега генерала М. А. Алексејева) очигледно постављала као питање у каснијим емигрантским круговима.¹⁰² Жеља да се кривица за кршење заклетве и за изазивање револуције усред рата пребаци на цивилне политичаре била је типична за врхушку Беле гарде и за време рата.¹⁰³

Цивилни представници српске државе у Петрограду, пре свега посланик Спалајковић, гледали су на фебруарски државни удар са сличних позиција, били су можда за нијансу либералнији (са већом симпатијом према Думи). Већ у телеграму од 4. (17) јануара 1917.

98 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење*, 727, 728, 743, 747, 755, 762, 785, 791, 792,

99 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 138, 149.

100 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 143, 145.

101 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 147–149.

102 АС, ф. НА, д. 130, Писмо генерала-лајтнанта В. Е. Борисова о потреби да се генерал М. В. Алексејев оправда од наводне кривице за „издају“ и „абдикацију“ Николаја II, 30. 8. 1939.

103 Николай Сидоров, Ирина Кондакова, „Очерки Е. И. Достовалова“, *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.* VI, 1995, 637–697; Евгений Гусляров, „Роковая ошибка Тимофея Кирпичникова“, *Родина* 11/2016.

Спалајковић је писао о могућим „руским унутрашњим компликацијама“ и о утицају Енглеске да се „криза реши правилно“. Као негативце означавао је последње цару лојалне особе из његовог ближег окружења (царицу Александру Федоровну и министра унутрашњих послова А. Ф. Протопова). Евентуалне промене у врху Русије ценио је као битне само по руске интерне ствари, јер међу царским окружењем и либералном опозицијом Спалајковић није видео „разлике, кад је у питању Србија“.¹⁰⁴

Почетак Фебруарске револуције, у телеграфском извештају од 26. фебруара (11. марта), Спалајковић је видео као мање уличне демонстрације „због недостатка хлеба и огромне скупоће“. Ипак, значај ових демонстрација изгледао му је минорно јер „у Русији је свега доста, само је рђав саобраћај железнички. Ове демонстрације биће без тешких последица“.¹⁰⁵ Ова констатација била је веома прецизна. Гомилање анархистичких трупа у Петрограду, заустављање лојалних трупа, смањивање испорука хране, задржавање царског воза – све ово се дешавало због збивања на железници.¹⁰⁶

Већ следећег дана тон извештаја се потпуно променио. У извештају од 27. фебруара (12. марта), који је писао док је пушкарање ишло из Литејног проспекта, 300 метара од посланства низ улицу, српски посланик је констатовао прелазак Петроградског гарнизона на страну побуњеника, масовна пушкарања у центру града и бар 300 убијених људи. „Револуција већ носи војнички карактер и може се рећи да је победила.“¹⁰⁷ Очито је да начин извештавања посматрањем кроз прозор, као једини доступан и безбедан у револуционим данима, није био најпоузданији. Тако је 1. (14) марта 1917. Спалајковић послао телеграм у коме је известио да су пролазећа војска и народ скандирали проглашење Русије за републику и начелника штаба Врховне команде генерала Алексејева за председника републике.¹⁰⁸ Ово је био траг идеја о томе да сам генерал Алексејев може

104 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 315–316.

105 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 263.

106 Едуард Б. Кригер-Войновский, *Записки инженера. Воспоминания, впечатления, мысли о революции*, (Москва: Русский путь, 1999); Александр А. Бубликов, *Русская революция (ее начало, арест царя, перспективы)*. *Впечатления и мысли очевидца и участника*, (Нью-Йорк: б. и., 1918).

107 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 944.

108 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 945.

да стане на чело владе, коју је савет министара изнео неколико дана пре револуције.¹⁰⁹

Истог дана, у следећем телеграму Спалајковић је већ утврдио: „револуција је била добро организована, и због тога успела брзо и релативно без великих жртви“. Основни мотив Фербуарске револуције у том тренутку он је видео у заштити Думе, чије је отварање цар хтео да пребаци на април 1917. Спалајковић запажа да су револуционарну репресију осетили државници лојални цару: последњи министар дворске имовине В. Б. Фредерикс (ухапшен 9/22. марта), бивши председник руске владе Б. В. Штирмер (ухапшен 28. фебруара / 13. марта), бивши председник руске владе И. Л. Горемикин (ухапшен 28. фебруара / 13. марта), последњи председник Државног савета И. Г. Шегловитов (ухапшен 1/14. марта), последњи министар унутрашњих послова А. Д. Протопопов (ухапшен 1/14. марта). С друге стране били су чланови владе попут њеног последњег председника Н. Д. Голицина, који је формализовао победу револуције својом оставком, и последњег министра иностраних дела Н. Н. Покровског, који је без обзира на преврат био „врло спокојан и држао се врло добро“.¹¹⁰

Ово мирно расположење министра иностраних дела уз гомиле на улицама и обиље гласина терало је Спалајковића да тражи нове изворе информација. Кнегиња Јелена Романов (Карађорђевић) телефонски је разговарала са царицом 1. (14) марта и након тога је возом стигла у Петроград, где је пешке дошла од станице до посланства по граду захваћеном анархијом. Ни посланик ни српска принцеза нису били „спокојни“ и разменили су забрињавајуће вести – „царица није знала шта је са царом“, „царски воз је задржан на прузи Москва–Петербург“ на станици Бологоје.¹¹¹ Уосталом, очигледно је да је српски посланик одржавао комуникацију са бројним обавештеним изворима јер је већ у 18:15 2. (15) марта обавестио српску владу о абдикацији Николаја, а одлуку је сам цар донео тек око 15 часова.¹¹² Истим телеграмом саопштио је о формирању привремене владе Русије и о њеном саставу. Ускоро је Спалајковић констатовао да се до 4. (17) марта привремена влада осећала недовољно сигурно, али да су већ 5. (18) марта постали „господари ситуације“, „ново стање брзо се консоли-

109 Кригер-Войновский, *н. д.*, 91, 97.

110 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 946–948.

111 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 924.

112 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 925.

дује“, „у вароши потпун ред“, „на фронту добро“. ¹¹³ Следећи извештај, од 7. (20) марта садржао је још веће суперлативе. Према мишљењу Спалајковића, које потпуно пркоси његовим претходним извештајима, „револуција је успела брзо и без жртава (...) јер је потпуно сазрела у свим класама (...) без претходне завере (...) јер незадовољство је прешло сваку меру“. Према српском посланику, политичари и војна врхушка „примили су стање али нису управљали револуцијом, која је дошла одоздо као поплава“. Неизмењен је остао само Спалајковићев оптимизам по питању повољног развоја догађаја за српско питање: „јер ми тражимо само оно што је основано на елементарној правичности и разумном схватању српских и руских интереса (...) сада имамо гаранције у слободној Русији где су искључене закулисне радње и тек сада може бити користи за нас од великог рада у руској јавности“. ¹¹⁴ Информацију о хапшењу цара и царице Спалајковић је, без икаквих емотивних оцена, пренео српској влади у телеграму од 9. (22) марта, као и о активној улози у том догађају генерала М. В. Алексејева и Л. Г. Корнилова, будућих оснивача белогардејског покрета. ¹¹⁵

Природа дешавања у Русији није била јасна српској влади до краја. Пашић је упутио 13. (26) марта српском посланику телеграм са наредбом да се процени однос снага за републику или монархију у Думи. ¹¹⁶ У то време у Петрограду је већ било очигледно да су привремену владу формирала лица која су сама себе кандидовала за министре на приватним седницама чланова Думе, која више није играла улогу као колективни орган. ¹¹⁷

Мартовски извештаји из Петрограда садржали су мање објективне информације, уз очигледно потцењивање улоге Совјета и лево-екстремистичких странака. ¹¹⁸ Мањак информација Н. Пашић је покушавао да реши телеграмом од 15. (28) марта у коме је наредио српском посланику да што чешће телеграфира извештаје „о развоју догађаја у Русији“. ¹¹⁹ Информације су допуњаване и из извештаја из Лондона, Париза, Рима, Атине и Вашингтона где су српски дипло-

113 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 959.

114 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 264–265.

115 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 266, 273.

116 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 960.

117 Константин И. Глобачев, *Правда о русској револуцији: Воспоминания бывшего начальника Петроградского охранного отделения*, (Москва: РОССПЭН, 2009), 185.

118 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 274.

119 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 960.

матски представници скупљали податке о револуцији и прослеђивали их српској влади.¹²⁰

Уосталом, ни најпаметније српске главе нису могле да предвиде перспективу Русије и да процене дешавања у њој. Најинтересантније оцене давао је у свом дневнику извршни српски дипломата Јован Јовановић-Пижон. Приметио је већ 1. марта 1917. да цела Енглеска цени стање у Русији као веома рђаво, а већ 4. марта оценио је да се Енглези хвале „да су они изазвали револуцију у Русији и припремили је. ‘Ми смо неколико пута опомињали цара на опасност што немачки утицај преотима маха, а он није слушао, и ето шта му се случило’. Говорио је један од утицаја Енглез.“ Забележио је и 6. марта 1917. да су углавном „Енглези задовољни с догађајима у Русији“; „Говоре свуда да су и Енглези и Французи умешани у револуцију“.¹²¹ Одржавање прелиминарних консултација организатора фебруарске завере са савезницима (пре свега Енглезима) такође је доказано у каснијој руској историографији.¹²² Пижонове забелешке о организацији преврата у Русији давале су само претпостављену слику прошлости, али нису пружале предвиђања будућности.

У редовима српске елите најтачнију анализу дешавања понудили су у облику елабората састављеног на основу постојећих информација далеко од револуционарних догађаја. Док је многим српским, руским, француским и румунским дипломатама и официрима на фронту револуција изгледала као „дефинитивни пораз досадањег моћног утицаја јаке Германштине (...) тврда вера у нову руску офанзиву“;¹²³ српски обавештајни аналитичари, на основу анализе бугарске штампе, 3. (16) марта понудили су своје виђење ситуације у Русији: „Русија је тобож потпуно апсорбована својом ‘унутрашњом кризом’, рат је отишао у други ред; јавно мишљење тобож жури за миром, те потпуно неодобрава одлуку владе, да настави рат; влада пак одржава се у Русији само захваљујући дипломатској вештини Енглеске, која је дала свој пристанак на устоличење Руса у Цариграду, са убеђењем да се исто неће остварити“. У исто време унутрашња ситуација у Русији била је карактерисана кроз ривалство „трију елемената“: „монархиста“ који се брину за спасавање династије, „либерал-

120 АС, МИД ПО, 1917, ф. VIII, д. IX, 926, 954, 956, 958; ф. IX, д. IV, 254, 270, 276, 277.

121 Јован Јовановић Пижон, *Дневник (1896–1920)*, приредили Радош Љушић и Миладин Милошевић, (Београд: Архив Југославије, 2015), 251–253.

122 Сидоров, *н. д.*, 434.

123 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење*, 697.

не Русије“ „која је за рат до победе, али није са тог разлога да у ову победу верује или што продужење рата сматра за неопходно потребно, него услед тога што се нада да ће од Енглеске и Француске добити устав и парламентарну владавину“ и „радничког сталеза, која хоће мир, слободу и земљу, која не верује у победу и која је присталица мира“, пошто Русија нема довољне „културе“ да би се могла борити противу Немачке. „Компромисно решење ове три Русије изгледа невероватно“.¹²⁴ Уосталом, овај поглед је остао усамљен и није изазвао претерану пажњу савременика, јер се сматрао дефетистичком и про-немачком тачком гледишта.

Виђење Фербуарске револуције у Русији као пролазне фазе која је морала само да поштри конфликте у руском друштву формулисали су тек касније многи Руси који су добронамерно и без идеолошких наочара гледали назад. Руски и совјетски војсковођа А. А. Брусилов је тврдио у својим мемоарима, написаним у совјетској Русији: „постало је јасно да ствар не може да се заустави на томе... Нисам могао схватити како то не разумеју кадети, а посебно Миљуков, Родзјанко, Лавов. Чини се било је јасно да је питање (...) основне управе Русије у рукама војске (...) Војник више није желео да се бори и сматрао је да уколико мир мора да се склопи без анексија и контрибуција, и ако је већ истакнут принцип права народа на самоопредељење, онда је даље крвопролиће бесмислено и неприхватљиво (...) Доминирао је слоган: 'Доле рат, мир одмах (...) и одмах одузети земљу од земљопоседника' (...) прогласи бољшевика били су прихватљиви и разумљиви за војнике. Њих апсолутно није занимала Интернационала, комунизам и томе слична питања, они су прихватили само неколико правила будућег слободног живота: мир без одлагања и по сваку цену, одузимање целокупне имовине од богаташа, ма ког су сталеза били, укидање земљопоседника и уопште газда. Официр је у то време давао веома жалостан призор, јер се у овом вртлогу страсти врло слабо сналазио и није могао да схвати о чему се ради“.¹²⁵

О издајничком држању „генерала и официра Генералног штаба (...) и завереника Државне думе“ у фебруару 1917, о глупости и недораслом понашању оних који су се дочепали власти али нису знали да је задрже, о њиховој кривици за револуционарну катастрофу 1917. писао је у емиграцији у Југославији руски психијатар, професор Н. В. Крајински. „Као што је и сама Привремена влада, тако је и чита-

---

124 Исто, 709.

125 Алексей А. Брусилов, *Воспоминания*, (Москва: Воениздат, 1963), 269–271.

ва структура нових службеника била неспособна у погледу стручности и искуства (...) Никада касније, за време бољшевика, није било испољено толико глупости; људи који су испливали на површину били су ниткови, глупи, покварени, порочни и што је најважније ситничави. Ствараоци револуције Алексејев и Родзјанко били су сахрањени под рушевинама старог режима.¹²⁶

Српски војни и цивилни представници у Русији, као и већи део тадашње руске империје, нису могли одмах да схвате способности нових руских властодржаца и изгледе за будућност Русије. Војно руководство Српског добровољачког корпуса, који је био у командном ланцу руске војске, било је потпуно лојално Фебруарској револуцији. Гласину о томе да је наводно нека српска јединица изразила жељу да подржи цара оповргли су генерал Живковић и српски посланик Спалајковић код Миљуква и Родзјанка као „злонамерну клевету“.¹²⁷ У свом извештају од 3. (16) марта Живковић је писао српском министру војном на Крф и српском посланику у Петроград: „поводом руске револуције објавио сам Корпусу сходним наредбама да ми немамо ни право ни дужности мешати се у унутарње ствари братског нам руског народа, чији смо ми гости“.¹²⁸ Исти неутрални став препоручивао је већ у телеграму од 4. (17) јануара 1917. и Спалајковић: „у овој неизвесности ми морамо бити опрезни, сачувати симпатије свих овдашњих политичких струја (...) Наше није мешати се у руске унутрашње ствари и у смислу тога дајем непрестано савета овдашњим Србима“.¹²⁹

Овај став опрезног немешања пратиле су и званичне *Српске новине*.¹³⁰ Након неколико дана, само су 4. марта саопштиле на задњој страни новина штуру вест о абдикацији цара Николаја у корист царевића Алексеја услед „народног раздражења против реакционарног режима“.¹³¹ Детаљни извештај о догађајима у Русији појавио се 7. марта 1917, који је због значаја добио изузетно велики простор – једини српски службени лист, који је штампан на четири стране, посветио је скоро пола свог простора догађају којег су опрезно на-

126 Николай В. Краинский, *Филм русской революции в психологической обработке*, (Белград: М. Г. Ковалев, 1932?), 91-97.

127 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 155.

128 ВА, п. 16, к. 44, ф. 1, д. 12, 158.

129 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 315-316.

130 Што је надмашивало обичну опрезност ратне цензуре у другим савезничким земљама. Јовановић Пижон, *н. д.*, 251-253.

131 „Абдикација руског цара“, *Српске новине*, 4. март 1917, 4.

звали „Преокрет у Русији“. Анонимни аутор је тврдио: „у Русији су се десили догађаји од највеће историјске важности: после шестодневне револуције дана је пуна санкција парламентарном и демократском режиму у Русији; и (...) бачени су на тле реакционарни елементи, ‘тамне силе’, ‘подземна ровања’, ‘окултистичке моћи’ како је све, у Думи, називан режим који је био на управи. Цар свију Руса Никола II абдицирао је у корист Великога Кнеза Михајла Александровића (...) на један светао начин који, као што се види из Његовог Манифеста, иде у највише акте које је један Владалац могао дати; састављена је Влада од чланова Думе, чију листу ниже доносимо; Савезу Земстава и Градова дана је пуна санкција; Думи је дан пуни атрибут представника народне воље. Цела је штампа Споразума с одушевљењем примила ново стање ствари. Један француски лист, коментаришући те велике догађаје, налази да, до сада, ниједан тако јак ударац није задан Немачкој као што је овај. Велики Руски Народ (...) излази на фронт уједињен: моћан као сунце, силан као усов, страشان као стихија“.¹³² У новинама од 9. марта на првој страни била је објављена и биографија замишљеног „данашњег цара свију Руса“.¹³³ И тек 11. марта у малом чланку при дну предзадње стране под називом „Престона изјава новог Цара“¹³⁴ била је ублажено саопштена вест о одбијању кнеза Михаила да прими круну, што се десило још 3. (16) марта 1917. Од тог времена чланци под насловом „Преокрет у Русији“ појављивали су се све до 20. априла и углавном су носили пропагандну поруку о стабилизацији стања у Русији, јачању борбеног духа руске војске и дизању угледа Привремене владе. У овом чланку по последњи пут се помиње у смислу актуелног политичког чиниоца и М. В. Родзјанко, председник Думе, који је марширао у некој политичкој шетњи поред америчког посланства и „кад је амерички амбасадор приметио у поворци председника Думе, Родзјанка, дозвоао га је к себи на балкон, и онда је и Родзјанко држао један говор, који је био бурно поздрављен од стране свију манифестаната“.¹³⁵

Од краја априла 1917. наслов „Преокрет у Русији“ био је изостављен из чланака о Русији, вероватно због пропагандних разло-

132 „Преокрет у Русији“, *Српске новине*, 7. март 1917, 1–3.

133 „Из царског дома Романова. Данашњи цар свију Руса“, *Српске новине*, 9. март 1917, 1.

134 „Преокрет у Русији. Престона изјава новог Цара“, *Српске новине*, 11. март 1917, 3.

135 „Преокрет у Русији. Велика манифестација рањеника у Петрограду“, *Српске новине*, 20. април 1917, 2–3.

га (да се не преиспитује стабилност једне савезне државе). На тај начин у српском јавном дискурсу Фебруарска револуција је отишла у историју. Србија је прешла на покушаје да успостави контакте са новом револуционарном влашћу. Српска елита, која је у две предратне деценије толико често и активно изјављивала дивљење и лојалност цару и руској царевини, као највећим симпатизерима Србије, веома брзо и без јавних или интерних знакова туге се опростила од царске породице и њеног окружења. Након опроштаја цара од српског војног заповедника и очигледности нестанка монархије са руске политичке сцене, Николај и његова породица више нису били интересантни и нису се појављивали на страницама његових извештаја.

Мирослав Спалајковић је био „пажљивији“ према бившем монарху, није изоставио да већ 18. (31) марта пошаље Пашићу саопштење о пронађеним писмима царева супруге и њихових кћери, наводећи порнографске детаље без имало опреза,¹³⁶ мада се радило о гласинама које су се касније испоставиле као лажне.¹³⁷ Пошто се радило о мањим изгледима за повратак цара Николаја II у активну политику,¹³⁸ следећи и последњи пут у револуционарној години поминуо је цара у извештају од 19. јула (1. августа) тек по његовом одласку из Петрограда. Прогонство царске породице у Тоболск М. Самарцић је објашњавао тиме да се А. Ф. Керенски боји контраудара.¹³⁹ У једном од следећих извештаја, од 24. августа, Спалајковић је на исти лапидаран начин саопштио о хапшењу „брата царева Михајла и још неких великих кнежева“ такође из „бојазни“ али сад од компликација услед немачког „освајања Риге“.¹⁴⁰

Српске новине већ су 4. (17) априла објавиле на насловној страни велики аналитички чланак под насловом „Руска револуција и њени одјеци“, који је потписао МТ.¹⁴¹ У овом чланку су певани хвалоспиви револуцији и бачена је анатема на „оборен аутократски систем који су германофили учинили несносним“, јер су „мађијском

136 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. IV, 291.

137 Александр Н. Боханов, *Распутин. Анатомија мифа*, (Москва: АСТ, 2000), 263

138 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. V, 371.

139 АС, МИД ПО, 1917, ф. IX, д. V, 418.

140 Владимир М. Хрусталёв, *Великий князь Михаил Александрович*, (Москва: Вече, 2008).

141 Вероватно је аутор био Милош Тривунац (1876–1944), професор Катедре за немачки језик и књижевност Београдског универзитета. За време Другог светског рата био је министар просвете у Недићевој влади, а у новембру 1944. је стрељан као сарадник окупатора.

палицом умртвљена сва подземна чудовишта, која су нагризала народни организам, мрачила његов разум и одвлачила га понору“, што је учинио „гигантским замахом народ који је срушио трули систем, збацио наметнуте туторе“ и „одсекао затровани орган“.¹⁴² Чак и у фебруару 1918, када је већ био у Хелсингфорсу (Хелсинкију), ван домашаја руске револуције, Спалајковић је сматрао да књегиња Јелена мора да остане у Петрограду „јер је политички незгодно члановима династије Романова остављати Русију“.¹⁴³ Тек у јуну 1918, уз велику помоћ С. Н. Смирнова, Спалајковић је успео да спаси ћерку српског краља од убиства у Алапајевску.¹⁴⁴ То се десило читавих годину дана након догађаја у пролеће 1917. када је само цар почео да увиђа „издају, кукавичлук и обману“. Посебно је био погођен издајом савезника. Док је августа 1917. остављен од својих генерала, цркве, народа и савезника, Николај Романов са својом породицом пловио у Тоболск на пароброду „Русь“ у сусрет смрти, бивши руски цар је веома рационално, иако прекасно, проценио држање оних који су се највише окористили фербуарским догађајима: „ниједан народ у свету нема способност да вас дочека са таквом симпатијом и гостопримством, и ван сваке зависности од ове симпатије, ја бих рекао, да у потпуној супротности са таквим дочеком, уреде у своју корист своје државне послове, као што то знају Енглези“.¹⁴⁵

Српска дипломатија није одмах у пролеће 1917. приметила подземне токове, механизме и последице Фебруарске револуције по Русију уопште и по руску спољну политику (у којој је пре 1917. између осталих приоритета сигурно постојао и Балкан). Уосталом исту безбрижност, на ивици оптимизма, након Фебруарске револуције показали су не само балкански клијенти царске Русије већ и саме институције империје. Као што смо већ поменули, војна, економска и политичка елита директно је учествовала у завери, чак је и већина јерарха руске православне цркве пожурила да призна Привремену

142 „Руски ‘Совет’ Господарство Немаца“, *Српске новине*, 4. новембар 1917, 1.

143 АС, МИД, Пс, П-ПО, ф. I, р. 32/1918.

144 Односно С. Н. Смирнов, уз одређено залагање М. Спалајковића. „Протокол допроса С. Н. Смирнова, 16 марта 1922 г.“, *Н. А. Соколов. Предварительное следствие 1919–1922 гг.: Сборник материалов*, сост. Л. А. Лыкова, (Москва: Российский Архив, 1998), 337–346.

145 НБС, Р 699/IV/5, С. М. Немчинов, Записки. 3–14 августа 1917. т. 1, Император Николай II об Англии и Америке, 3.

владу и кренула је са својим калкулацијама.¹⁴⁶ Сваком је било суђено да испије у будућности своју чашу чемера.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив внешней политики Российской империи. Фонд Политархив.
- Архив Југославије. Фонд 80.
- Архив Србије. Фонд МИД.
- Архив Србије. Фонд НА.
- Војни архив.
- Народна библиотека Србије. Фонд Смирнов.

Објављени извори

- Брусиков, Алексей А. *Воспоминания*. Москва: Воениздат, 1963.
- Бубликов, Александр А. *Русская революция (ее начало, арест царя, перспективы)*. Впечатления и мысли очевидца и участника. Нью-Йорк: б. и., 1918.
- Вукичевић, Лазар. „Успомене из Октобарске револуције: пролетерска отаџбина“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 22/1959.
- Глобачев, Константин И. *Правда о русской революции: Воспоминания бывшего начальника Петроградского охранного отделения*. Москва: РОССПЭН, 2009.
- *Гражданская война в России: Черноморский флот*, Сост. В. Доценко. Москва: АСТ, 2002.
- Гурко, Василий И. *Война и революция в России. Мемуары командующего Западным фронтом. 1914–1917*. Москва: Центрполиграф, 2007.

---

146 Два савремена погледа на држање јерархије РПЦ у фебруару и марту 1917. („критички“ и „адвокатски“) видети у монографијама: Михаил А. Бабкин, *Духовенство Русской Православной Церкви и свержение монархии: начало XX в. – конец 1917 г.*, (Москва: Государственная публичная историческая библиотека, 2007); Павел Г. Рогозный, *Церковная революция 1917 года. Высшее духовенство Российской Церкви в борьбе за власть в епархиях после Февральской революции*, (Санкт-Петербург: Лики России, 2008).

- Ђилас, Милован. *О тридесетогодишњици Октобарске револуције: реферат на свечаној академији Извршног одбора Народног фронта Југославије*. Београд: Култура, 1947.
- *Журналы заседаний Временного правительства*, Том 1, март–април 1917. Москва: РОССПЭН, 2001.
- *Извори историјског ревизионизма у домаћој историографији. Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, приредио Алексеј Тимофејев. Београд: Укронија, 2017.
- „Из журнала Особого совещания 8 февраля 1914 г.“ *Вестник Народного комиссариата по иностранным делам* 1/1919.
- Јовановић Пижон, Јован. *Дневник (1896–1920)*, приредили Радослав Љушић и Миладин Милошевић. Београд: Архив Југославије, 2015.
- Јовановић, Радослав Ст. *Зашто сам и како био и остао у Русији од 1913. до 1923. године: кратки меморандум министру спољних послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*. Београд: Југославија, 1925.
- *Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел*, кн. 1, ред. Е. А. Адамов. Москва: Издание Литиздата НКВД, 1926.
- Кригер-Войновский, Эдуард Б. *Записки инженера. Воспоминания, впечатления, мысли о революции*. Москва: Русский путь, 1999.
- Лодыженский, Александр А. *Воспоминания*. Париж: б. и., 1984.
- *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878–1917 гг.*, Серия 3: 1914–1917, Т. 7, ч. 1. Москва–Ленинград: Соцэкгиз, 1935.
- *Октобарска револуција: 40 година*. Загреб: Култура, 1957.
- *Отречение Николая II. Воспоминания очевидцев*, ред. П. Е. Щеголев. Ленинград: Красная газета, 1927.
- *Office-Holders in Modern Britain: Volume 10: Officials of Royal Commissions of Inquiry 1870–1939*, by J. Harrison. London: Institute of Historical Research, 1995.
- „Протокол допроса С. Н. Смирнова, 16 марта 1922 г.“ *Н. А. Соколов. Предварительное следствие 1919–1922 гг.*, Сборник материалов, сост. Л. А. Лыкова. Москва: Российский Архив, 1998.
- *Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел*, № 1 (декабрь). Петроград: Народный комиссариат по иностранным делам, 1917.

- Скородумов, Михаил Ф. *Што треба да зна сваки Словен, а нарочито сваки словенски политичар*. Београд: б. и., 1939.
- Тимофејев, Алексеј и Дарко Кремић. *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2014.
- *The Great Britain and the problem of the Turkish straits*, T-517, January 24, 1945 (CIA-RDP08C01297R000500030009-7).
- *The Soviet Union and the problem of the Turkish straits*, T-516, January 24, 1945 (CIA-RDP08C01297R000500030010-5).
- Щеголев, Павел Е. *Падение царского режима. Стенографические отчеты опросов и показаний*, Т. 5. Ленинград: Государственное издательство, 1926.

Штампа

- *Возрождение* (Париж)
- *Последние новости* (Париж)
- *Српске новине*

Аудио-визуелни записи

- *Русский корпус. Свидетельства*, реж. М. Л. Ордовский. Санкт-Петербург: Ростик фильм, 2014.

Литература

- Ајрапетов, Олег Р. *Генерали, либерали и предузетници: рад за фронт и за револуцију (1907–1917)*. Београд: Удружење за друштвену историју, 2005.
- Амосов, Николај К. *34-та годишњица Велике Октобарске социјалистичке револуције*. Букурешт: Издавачко предузеће Румунске радничке партије, 1951.
- Бабкин, Михаил А. *Духовенство Русской Православной Церкви и свержение монархии: начало XX в. – конец 1917 г.* Москва: Государственная публичная историческая библиотека, 2007.
- Боханов, Александр Н. *Распутин. Анатолия мифа*. Москва: АСТ, 2000.
- *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г.*, Књ. 21: 1916 и 1917. година. Београд: Главни ђенералштаб, 1931.
- Вендел, Херман. *Борба Југословена за Слободу и Јединство*. Београд: Народна просвета, 1925.

- Весовић, Милан. „Октобарска социјалистичка револуција: југословенска библиографија књига и брошура 1945–1966“. *Прилози за историју социјализма* 5/1968.
- Broadbent, Harvey. *Gallipoli: The Fatal Shore*. Camberwell: Viking/Penguin, 2005.
- Вурдеља, Бранка. „Октобарска револуција 1917. Изложба у Универзитетској библиотеци Светозар Марковић“. *Библиотекар* 3–4/1957.
- Гусљаров, Евгений. „Роковаја ошибка Тимофея Кирпичникова“. *Родина* 11/2016.
- Дякин, Валентин С. *Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны (1914–1917)*. Ленинград: Наука, 1967.
- Живанов, Сава. *Пад руског царства*. Београд: Нолит, 2007.
- Живанов, Сава. „Покрет радничке контроле у Русији у 1917–1918. године“. Магистарски рад, Висока школа политичких наука, Универзитет у Београду, 1964.
- Живанов, Сава. „Радничко учествовање у управљању национализованом индустријом у првим годинама совјетске власти: 1917–1921“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Висока школа политичких наука, 1966.
- Живанов, Сава. *Револуција у Русији 1917. године: кључна питања, основни токови и социјални и политички носиоци*. Београд: Научна књига, 1988.
- Живанов, Сава. *Црвени октобар*. Београд: Службени гласник, 2012.
- *Зборник радова у част 50. годишњице Велике октобарске револуције*. Приштина: Друштво историчара СРС за Косово и Метохију, 1967.
- Игнатъев, Анатолий В. *Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции (февраль–октябрь 1917 г.)*. Москва: Наука, 1966.
- Јанковић, Драгослав. „Дејство октобарске револуције на политичке факторе југословенског уједињења“. *Југословенски историјски часопис* 1–4/1967.
- Јанковић, Драгослав. *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*. Београд: Савремена администрација, 1967.
- Јанковић, Драгослав, Богумил Храбак, Бернард Стулли. „50 година Велике октобарске револуције“. *Југословенски историјски часопис* 1–4/1967.

- Katkov, George M. *Russia 1917: The February Revolution*. London: Longman Press, 1967.
- Каширин, Василий Б. „Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года“. *Новая и новейшая история* 6/2004.
- Коленковский, Александр К. *Дарданельская операция*. Москва-Ленинград: ГИЗ, 1930.
- Краинский, Николай В. *Фильм русской революции в психологической обработке*. Белград: М. Г. Ковалев, 193?.
- Кувшинов, Владимир А. *Разоблачение партией большевиков идеологии и тактики кадетов (февраль-октябрь 1917 г.)*. Москва: МГУ, 1982.
- Mandić, Ante. *Fragmenti za historiju ujedinjenja, povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956.
- Marjanović, Milan. *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran: 1914-1917*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1960.
- Матјушкин, Николај И. *29-та годишњица Велике октобарске револуције*. Београд: Библиотека Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР, 1946.
- Меннинг, Брюс У. *Пуля и штык. Армия Российской империи, 1861-1914*. Москва: Модест Колеров, 2016.
- Миронов, Борис Н. *Благосостояние населения и революции в имперской России: XVIII – начало XX века*. Москва: Новый хронограф, 2010.
- Миронов, Борис Н. *Страсти по революции: Нравы в российской историографии в век информации*. Москва: Весь мир, 2013.
- Mironov, Boris N. *The Standard of Living and Revolutions in Russia, 1700-1917*. New York: Routledge, 2012.
- Митровић, Андреј. *Србија у Првом светском рату*. Београд: Српска књижевна задруга, 1984.
- *Научни скуп Октобарска револуција и народи Југославије поводом 50-годишњице Велике октобарске револуције*, Св. 1-10. Београд: штампано као рукопис на гештетнеру, 1967.
- Панић-Суреп, Милорад. „Октобарска револуција и библиотекарство“. *Библиотекар* 3-4/1957.

- Paulova, Milada. *Jugoslavenski odbor: povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918*. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1925.
- Пејовић-Протић, Босиљка. *Октобарска социјалистичка револуција*. Београд: Рад, 1955.
- Petrov, Grigorij S. *Tragedija Rusije: prolog. Uzroci revolucije 1917. g.* Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1922.
- Петровић, Никола. „Велика октобарска социјалистичка револуција и стварање југословенске државе“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 46/1967.
- Писарев, Юрий А. *Србија на Голгофе и политика великих држав 1916 г.* Москва: Наука, 1993.
- Поликарпов, Василий Д. *Военная контрреволюция в России. 1905–1917 гг.* Москва: Наука, 1990.
- Поповић, Никола Б. „Југословени и октобарска револуција: научни скуп одржан у Београду 5. и 6. новембра 1967“. *Прилози за историју социјализма* 5/1968.
- Поповић, Никола Б. „Југословенска централна комунистичка организација у Русији: 1918–1921“. Магистарски рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 1966.
- Поповић, Никола Б. „Односи Србије и Русије у Првом светском рату: 1914–1918“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 1975.
- Поповић, Никола Б. *Србија и руска револуција: 1917–1918*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- Поповић, Никола Б. *Србија и царска Русија*. Београд: Службени лист СРЈ, 1994.
- Рид, Џон. *Десет дана који су потресли свет*. Сарајево: Младост, 1954.
- Рогозний, Павел Г. *Церковная революция 1917 года. Высшее духовенство Российской Церкви в борьбе за власть в епархиях после Февральской революции*. Санкт-Петербург: Лики России, 2008.
- Сенин, Александр С. *Александр Иванович Гучков*. Москва: Скрипторий, 1996.
- Сидоров, Аркадий Л. *Финансовое положение России в годы Первой мировой войны (1914–1917)*. Москва: Наука, 1960.
- Сидоров, Николай, Ирина Кондакова. „Очерки Е. И. Достовалова“. *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.* VI, 1995.

- Смирнов, Анатолий Ф. *Государственная Дума Российской Империи, 1906–1917: Историко-правовой очерк*. Москва: Книга и бизнес, 1998.
- Smith Pavelić, Ante i Ivan Meštrović. *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*. München: Knjižnica Hrvatske revije, 1959.
- Соловьёв, Олег Ф. „Революция глазами Второго бюро (донесения сотрудников французской разведки капитана де Малейси и генерала Нисселя)“. *Свободная мысль* 9/1997.
- Спалајковић, Мирослав, Сергеј В. Лавров, Михаил В. Челноков, Јован Клисић. *Драма Русије*. Београд: Друштво словенске узајамности, 1919.
- Спиридович, Артур И. *Великая Война и Февральская Революция 1914–1917 гг.* Нью-Йорк: Всеславянское Издательство, 1962.
- Станковић, Ђорђе. „Никола Пашић и Октобарска револуција“. *Историја 20. века* 2/2001.
- Станковић, Ђорђе. *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*. Зајечар: Задужбина Никола Пашић, 1995.
- Timofeev, Alexey, Milana Živanović. „Carnegie Report on the Causes and Conduct of the Balkan Wars 1912/13 in Serbia“. *Tokovi istorije* 3/2016.
- Трговчевић, Љубинка. *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*. Београд: Народна књига, 1986.
- Фирсов, Евгений Ф. *Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков*. Москва: Индрик, 2003.
- Howard, Harry. *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913–1923*. Norman: University of Oklahoma, 1931.
- Храбак, Богумил. „Србија и фебруарска револуција 1917. године“. *Зборник радова Филозофског факултета XIII*. Приштина, 1978.
- Хрусталёв, Владимир М. *Великий князь Михаил Александрович*. Москва: Вече, 2008.
- Яковлев, Николай Н. *1 августа 1914*. Москва: Молодая гвардия, 1974.
- Ястребов, Николай В. „Великая Сербия, как разрешение южно-славянского вопроса в великой войне 1914–15 гг.“ *Вопросы Мировой войны: сборник статей*, ред. М. И. Туган-Барановский. Петроград: Правда, 1915.

Aleksej Timofejev
The Institute for Recent History of Serbia
The Faculty of Philosophy, the University of Belgrade

The February Revolution of 1917 through the Eyes of the Kingdom of Serbia

Summary: The article analyses the Serbian-Russian official relations on the eve and immediately after the February Revolution of 1917 on the basis of studying archival data and taking into account the Serbian and Russian historiography. Particular attention is paid to the attitude of Serbian official representatives in Russia to Tsar Nicholas II, on the eve and just after his overthrow. The aim of the article was to study the attitude of the Serbian elite and the Serbian state towards the February revolution in Russia in 1917.

Key words: the February revolution of 1917, Serbian-Russian relations, World War I, diplomacy, history, historiography